

พุทธรูป : สัญลักษณ์แห่งศรัทธาหรือ พาณิชย
Buddha Image: Symbolic of Faith or Commerce

พระอณัญญ์พงศ์ สนเทศโก(ชายเกต) (Phra Ananphong Chaiket)¹

Received September 10, 2020 & Revise December 10, 2020 & Accepted December 24, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอถึง พระพุทธรูป เป็น สัญลักษณ์แห่งศรัทธา หรือ เป็นพุทธรูป พาณิชย ในมุมมองของสังคมไทย ในยุคปัจจุบัน ในการนำเสนอต่อไปนี้ เบื้องต้นจะเป็นการกล่าวถึงทัศนะในการนำเสนอต่อไปนี้ เบื้องต้นจะเป็นการกล่าวถึง ความเป็นมาของพระพุทธรูป จากนั้นจะกล่าวถึงมุมมอง ของสัญลักษณ์แห่งศรัทธา หรือ พุทธพาณิชย ทั้งนี้ โดยอาศัย การศึกษาค้นคว้า จากเอกสารที่มีท่านผู้รู้ได้เรียบเรียงไว้ ก่อนหน้า พระพุทธรูป : สัญลักษณ์แห่งศรัทธา หรือพุทธรูปพาณิชย ที่ผู้เขียนได้ ค้นคว้าเรียบเรียงไว้ในบทความ ไปตามลำดับ คือ ความเป็นมาของพระพุทธรูป สัญลักษณ์แห่งศรัทธา อะไร คือ พุทธพาณิชย การเข้าถึงศรัทธาที่แท้จริง ต้องมีพระพุทธรูปหรือไม่

คำสำคัญ 1.พระพุทธรูป 2.สัญลักษณ์แห่งศรัทธา 3.พุทธรูปพาณิชย

Abstract

The objective of this article is to present the Buddha image as a symbol of faith or Buddhism. In the view of Thai society currently era. Buddhism has been the anchor of the Thai people since the earliest days. As discussing the following presentations. Preliminary will be discussed. The background of the Buddha. Then, the viewpoint of the symbol of faith of Buddhism, which is based on the study of trade. As the documentary, there are the wise who have compiled. Buddha: Symbol of faith or profitable commerce Researcher compiled this article: the history of the Buddha image, what is the symbol of faith or profitable commerce, should I need to be accessing on Buddha image?

Keywords: 1.Buddha image, 2.symbol of faith, 3.Buddhist commerce

¹ นักวิชาการอิสระ (Independent scholar)

E-mail: haiyan1971@gmail.com

บทนำ

ศาสนาพุทธสอนให้คนลด ละ เลิก กิเลสทุกชนิด สอนให้ใช้สติและปัญญาในการแก้ปัญหา รวมถึงสอนให้มีใจที่เป็นกุศล หมั่นทำบุญทำทาน แต่ก็มีคนจำนวนไม่น้อยใช้พลังศรัทธาตรงนี้มาหาประโยชน์ใส่ตนเอง บางรายใช้วิธีสร้างเรื่อง (โกหก) ขึ้นมาเอง เพื่อให้เข้าใจว่าพระเกจิรุ่นนั้น เจริญญ่รุ่นนี้มีความขลังความศักดิ์สิทธิ์ เพื่อปั่นราคาของเหรียญหรือพระเครื่องรางที่ตนเองครอบครองอยู่ก็มี บางวัดใช้วัตถุและสิ่งปลูกสร้าง หรือมีกิจกรรมต่อเนื่องเพื่อให้คนมาทำบุญและบริจาคเงินเข้าวัด เป็นต้น แนวปฏิบัติเหล่านี้ถือว่าเป็นพุทธพาณิชย์ทั้งสิ้น และเป็นกิจกรรมที่พึงได้รับความรังเกียจจากสังคมเป็นอย่างยิ่ง

การนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาแปรเปลี่ยนเป็นต้นทุนทางธุรกิจ เพื่อดำเนินการแสวงหาช่องทางในการทำรายได้อย่างเป็นระบบ การกระทำดังกล่าวไม่ใช่สิ่งที่วัดและพระสงฆ์จะกระทำได้ เนื่องจากขัดกับพระธรรมวินัยและหลักคำสอน ซึ่งพระสงฆ์บางรูปหรือบุคลากรในวัดบางคนก็ไม่เห็นด้วย ยอมรับว่าไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องแต่ด้วยข้อจำกัดในบทบาทหน้าที่ทางการปกครองจึงไม่สามารถที่จะดำเนินการได้ เพราะไม่มีอำนาจในการสั่งการหรือวางแผนนโยบาย และอีกประการหนึ่งกระบวนการพุทธพาณิชย์ไม่ได้เกิดจากพระสงฆ์ฝ่ายเดียว แต่มีฆราวาสเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น กลุ่มหมอดู กลุ่มผู้ประกอบการตุ๋นทอดเหรียญทำบุญอัตโนมัติ และรวมไปถึงฆราวาสภายในวัด เช่น กรรมการวัด ซึ่งกิจกรรมหลายอย่างเป็นผลงานและความคิดของฆราวาส ซึ่งยอมรับว่าผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นฆราวาสทั้งสองกลุ่มต่างก็มีส่วนได้ส่วนเสียด้วย เช่น เป็นการอาศัยตำแหน่งหน้าที่เพื่อหาผลประโยชน์กับวัดในทางหนึ่ง และอีกนัยหนึ่งพุทธพาณิชย์ คือการทำบุญที่ต้องมีการกำหนดราคา ไม่ใช่การทำบุญตามแต่ศรัทธาของญาติโยม แต่การทำบุญนี้ก็กลับมีเงื่อนไขสิ่งตอบแทน เช่น ค่าดอกไม้ธูปเทียน 20 บาท ค่าสังฆทานชุดละ 199 บาท ทำบุญ 100 บาทจะได้บูชาพระ 1 องค์ เป็นต้น (ภณกุล ภวคุณวรกิตติ, 2555, หน้า 6-7)

กำเนิดพระพุทธรูป

แต่เดิมนั้นพุทธศาสนาไม่มีรูปเคารพแต่อย่างใด ศาสนาพราหมณ์ หรือ ฮินดู ซึ่งมีมาก่อนศาสนาพุทธ ก็ไม่มีรูปเคารพเป็นเทวรูปเช่นกัน หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ผู้ที่เลื่อมใสในพุทธศาสนา อยากจะมีสิ่งที่จะทำให้รำลึกถึง หรือเป็นสัญลักษณ์ขององค์ศาสดา เพื่อที่จะบอกกล่าวเล่าขาน เรื่องราวขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงศึกษาค้นคว้าหาทางดับทุกข์ และทรงชี้แนะสอนสั่งผู้คน ถึงการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความ เป็นอยู่ ที่ก่อให้เกิดความผาสุกในหมู่มวลมนุษย์และสิ่งมีชีวิตในโลก

คราวแรกนั้นชาวพุทธก็ได้แต่นำเอาสิ่งของอันได้แก่ ดิน น้ำ และกิ่ง ก้าน ใบโพธิ์ จากบริเวณสังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือ สถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน), ตรัสรู้ (พุทธคยา), ปฐมเทศนา (สารนาถ) และปรินิพพาน (กุสินารา) เก็บมาไว้เป็นที่ระลึกบูชาคุณพระพุทธเจ้า

ล่วงมาถึงในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง เมื่อ 2,200 ปีก่อน หรือหลังจากการดับขันธของพระพุทธเจ้ามา 300 ปี พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงส่งสมณะทูต จำนวน 500 รูป ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองตักกศิลา แคว้นคันธารราช จึงมีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองที่ประสิทธิประสาทวิทยาการต่าง ๆ นับว่า "เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกทางพระพุทธศาสนา" แต่ก็ยังไม่มีรูปเคารพแทนพระพุทธเจ้าที่เป็นรูปคน

พระพุทธรูป หรือ รูปเคารพแทนพระพุทธเจ้า ในตำนานเรื่องพระแก่นจันทน์ได้พรรณารื่องพระพุทธรูปองค์แรกไว้ว่า ครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาเพื่อโปรดพุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระเจ้าปเสนทิ

โกศล กษัตริย์แห่งเมืองสวตถิ ทรงรำลึกถึงพระพุทธรูปองค์เป็นอย่างมาก จึงโปรดฯให้ช่างหาไม้แก่นจันทน์หอมที่ดีที่สุด มาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปอั่งดงาม มีพุทธลักษณะคล้ายพระพุทธรูปองค์ แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานยังพระราชมณเฑียร

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จกลับจากดาวดึงส์ และเสด็จมายังเมืองสวตถิ พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทูลอาราธนาให้เสด็จทอดพระเนตรพระพุทธรูปองค์ดังกล่าว ครั้นพระพุทธรูปองค์เสด็จไปถึง พระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์ได้ขยับองค์จากพระแท่นที่ประดิษฐาน เพื่อถวายความเคารพพระศาสดา ครานั้นพระพุทธรูปองค์จึงทรงยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นห้าม พระไม้แก่นจันทน์จึงกลับไปประทับยังพระแท่นที่เดิม พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นเช่นนั้นก็ยิ่งเกิดความเลื่อมใสศรัทธา แต่ตำนานนั้นถือว่ายังไม่สามารถหาหลักฐานได้

ส่วนการสร้างพระพุทธรูปจริง ๆ นั้นเริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. 500 ถึง 550 เมื่อชาวกรีก ที่ชาวชมพูทวีป (อินเดียโบราณ) เรียกชาวต่างแดนว่า "โยนา" หรือ "โยนิก" โดยพระเจ้าเมเนันเดอร์ที่ 1 หรือ พระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีก ยกทัพกรีกเข้ามาครอบครองแคว้นคันธารราฐ (ปัจจุบันเป็นดินแดนของอัฟกานิสถาน) จากนั้นพระองค์ก็แผ่อาณาเขตไปทั่วบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และสร้างเมืองหลวงเป็นที่ประทับ ณ เมืองสาเกต หลังจากที่ได้พบพระสงฆ์ท่านหนึ่งนามว่า นาคเสน จึงมีเรื่องราวแห่งการตั้งคำถามของพระเจ้ามิลินท์ต่อพระนาคเสน จนทำให้พระเจ้ามิลินท์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (คำถามคำตอบปุจฉาวิสัชนา ซึ่งถูกเขียนบันทึกเป็นหนังสือและแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงมาก เรื่องนี้ก็คือ มิลินทปัญหาได้มีการสร้างสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทางพุทธศาสนามากมายในแคว้นคันธารราฐ ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีลักษณะต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ (ปางพระพุทธรูป)

พระพุทธรูปรูปแรกจึงเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ หรือเมเนันเดอร์ที่ 1 ชาวกรีกที่มาครอบครองแคว้นคันธารราฐ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 หรือ 2,000 ปีที่แล้วนั่นเอง พระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึงเรียกรูปแบบของพระพุทธรูปนี้ว่า แบบคันธารราฐ โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่พวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้างพระพุทธรูปแบบคันธารราฐจึงมีใบหน้าเหมือนฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีก และต่อมาในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษ ที่ 4-12 มีคตินิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดเล็ก ๆ (พระเครื่อง) บรรจุไว้ในพุทธเจดีย์

สัญลักษณ์แห่งศรัทธาหรือ พานิชย์

ศรัทธากับพานิชย์ ในปัจจุบันธุรกิจการทำบุญถือว่าได้รับความนิยมอย่างมากในสังคมไทย ปรัชญาการณดังกล่าวได้ก่อให้เกิดคำถามต่อสังคม โดยมองว่าการทำบุญเป็นเรื่องของความศรัทธาหรือเป็นเรื่องของพานิชย์กันแน่ สิ่งเหล่านี้ได้ทำให้วัดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับใช้ประกอบพิธีทางศาสนา กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งดึงดูดเงินจำนวนมากจากความศรัทธาของคนชอบทำบุญ จนเกิดเป็นวิถีแห่งพุทธพานิชย์ตามมา ซึ่งจะเห็นว่าปัจจุบันสำนักของปัจเจกบุคคลที่มีต่อศาสนาได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากบทบาทของศาสนาที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของคนในสังคมที่ต่างไปจากเดิม โดยอิงกับกระแสของความทันสมัยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งมีนัยของระบบทุนนิยมแฝงอยู่ ปัจเจกบุคคลมองว่าความเชื่อเรื่องศาสนาเป็นเรื่องที่บันดาลให้มีชีวิตที่ดี และความเป็นอยู่ที่ดี โดยเฉพาะเรื่องความร่ำรวยที่เป็นผลมาจากตรรกะของระบบทุนนิยม ซึ่งวัดเป็นศูนย์กลางของความคาดหวังของปัจเจกบุคคล บทบาทของวัดให้ความสำคัญกับการสะสมทุนและการแสวงหากำไร กระบวนการ

แสวงหากำไรบนความศรัทธาจึงเกิดเป็นพุทธพาณิชย์ขึ้นในหลายรูปแบบ การเข้ามาของทุนนิยมโดยคลื่นโลกาภิวัตน์ยังก่อให้เกิดกระบวนการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า ส่งผลให้ความเชื่อมั่นในศาสนาถดถอยลง โดยสาเหตุที่ก่อให้เกิดนั้นเป็นประเด็นที่น่าสนใจที่จะนำมาทำการศึกษาก่อตัวของพุทธศาสนาในเชิงธุรกิจ โดยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกลายเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การพุทธพาณิชย์ ดังนั้นคณะผู้ศึกษาจึงมีความประสงค์ที่จะนำเสนอถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของพุทธพาณิชย์ในสังคมไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ (พระครูสังฆรักษ์ศุภณัฐ ภูริวฑฒโน และ ศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์, 2559, หน้า 142-143)

พุทธพาณิชย์ คืออะไร

พุทธพาณิชย์ คือ การใช้ความเชื่อ ความศรัทธาในศาสนาพุทธ มาทำให้เกิดรายได้หรือข้าวของเงินทองให้กับตนเอง ซึ่งเป็นแนวทางที่ขัดกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

พุทธพาณิชย์ ไม่ใช่เป็นแต่เพียงการซื้อ-ขายพระเครื่องอย่างที่หลายคนเข้าใจ แต่ยังหมายถึงกิจกรรมอื่นๆ ที่ใช้ความเชื่อ ความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนมาแปลงเป็นเงินหรือทรัพย์สิน ดังที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ให้ความหมายของพุทธพาณิชย์ไว้ว่า

พุทธพาณิชย์ คือ กระบวนการค้าขายความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนาโดยใช้วัตถุหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหรือพระรัตนตรัย มาเป็นเครื่องมือสร้างรายได้แสวงหาผลประโยชน์ในทางพาณิชย์ กล่าวคือ เป็นการใช้จ่ายเงินเพื่อแสดงออกซึ่งปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนิกชนกับพุทธศาสนา ที่บ่งบอกถึงความใกล้ชิดและลักษณะความสัมพันธ์ที่มีร่วมกัน ผ่านกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การเช่าบูชาพระเครื่อง พระบูชา การทำบุญพระพุทธรูปปางประจำวันเกิด การสักการะพระพุทธรูปด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ทอง ที่ทางวัด จัดบริการไว้ให้ เป็นต้น

ศาสนาพุทธสอนให้คนลด ละ เลิก กิเลสทุกชนิด สอนให้ใช้สติและปัญญาในการแก้ปัญหา รวมถึงสอนให้มีใจที่เป็นกุศล หมั่นทำบุญทำทาน แต่ก็มีคนจำนวนไม่น้อยใช้พลังศรัทธาตรงนี้มาหาประโยชน์ใส่ตนเอง บางรายใช้วิธีสร้างเรื่อง (โกหก) ขึ้นมาเอง เพื่อให้เข้าใจว่าพระเกจิรุ่นนั้น เจริญรุ่งเรืองนี้มีความขลังความศักดิ์สิทธิ์ เพื่อปั่นราคาของเหรียญหรือพระเครื่องรางที่ตนเองครอบครองอยู่ก็มี บางวัดใช้วัตถุและสิ่งปลูกสร้าง หรือมีกิจกรรมต่อเนื่องเพื่อให้คนมาทำบุญและบริจาคเงินเข้าวัด เป็นต้น แนวปฏิบัติเหล่านี้ถือว่าเป็นพุทธพาณิชย์ทั้งสิ้น และเป็นกิจกรรมที่พึงได้รับความรังเกียจจากสังคมเป็นอย่างยิ่ง

งานวิจัยของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พบ 10 รูปแบบพร้อมวิธีการในการทำ ‘ธุรกิจพุทธพาณิชย์’ ของบรรดาวัดต่าง ๆ ที่สามารถกระตุ้นความต้องการให้พุทธศาสนิกชนเข้ามาซื้อหาและครอบครอง ซึ่งทุกกิจกรรมของวัด ล้วนมีเป้าหมายเพื่อสร้างรายได้และแสวงหากำไร โดยเฉพาะมีการสร้างตำนานการตลาดที่ชวนให้หลงใหลเชื่อในอภินิหาร และผลบุญจากอานิสงส์ของการทำบุญ ที่สำคัญแค่การสร้างพระใหญ่ ก็ยังทำให้เกิดสารพัดกิจกรรมที่ทำให้เกิดผลประโยชน์ตามมาได้ทั้งวัดและผู้เกี่ยวข้อง

หลังคณะสงฆ์ฝ่ายปกครอง ทั้งคณะใหญ่หนกลาง-เหนือ-ใต้ และคณะธรรมยุต ได้มีการออกคำสั่งห้ามติดป้ายโฆษณา การจัดสร้างพระบูชาวัตถุมงคลและเทวรูปต่าง ๆ โดยเฉพาะในพระอุโบสถ เป็นสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ทำสังฆกรรม จึงไม่ควรมีการจำหน่ายพระบูชา วัตถุมงคลและเทวรูปต่างๆ ทั้งภายในและบริเวณพระอุโบสถ

เพราะมีผู้ใช้ความเชื่อ และศรัทธาไปหาผลประโยชน์ด้วยการโฆษณาสรรพคุณ พระบูชาและวัตถุมงคล มีการอ้างอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ โดยไม่คำนึงถึงหลักธรรมคำสั่งสอน

คำสั่งดังกล่าวได้สำแดงฤทธิ์จนก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในวัดต่าง ๆ ทั้งในเรื่องการยุติการจำหน่ายวัตถุมงคล การปลดป้ายโฆษณาต่าง ๆ และบางแห่งมีการนำผ้ามาคลุมและสร้างรั้วปิดล้อมองค์เทวรูปอันเป็นที่สักการะของประชาชน และยังมีปรากฏการณ์ที่คาดไม่ถึงกรณีที่ พระครูรัตนศิริรักษ์ เจ้าอาวาสวัดเขาแดง จังหวัดนครนายก มีการนำรถแบ็กโฮมาทุบทำลายเทวรูปทิ้ง รวมทั้งทุบทำลายรูปปั้นข้างสามเศียรที่สร้างมานานับ 10 ปี

ไม่เว้นกระทั่งเจ้าคุณธงชัย หรือพระพรหมมงคลลาจารย์ (ธงชัย ธมมธโช) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร กรุงเทพฯ ที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลกจาก “ผ้ายันต์เลสเตอร์” ซึ่งวันนี้ได้หลบไปปลีกวิเวกแล้ว

ที่สำคัญได้สร้างผลกระทบต่อการค้าเงินธุรกิจ 'พุทธพาณิชย์' ในสถาบันพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

อย่างไรก็ดีมีงานวิจัยเรื่อง “รูปแบบและวิธีการทางธุรกิจกับพุทธพาณิชย์ในสถาบันพระพุทธศาสนา” ของอาจารย์วีรยุทธ เกิดในมงคล หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้ศึกษาไว้อย่างน่าสนใจ โดยระบุว่า “พุทธพาณิชย์” ก็คือการค้าที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และมีพุทธพาณิชย์ในหลายรูปแบบและวิธีการ ซึ่งมีเป้าหมายคือการสร้างรายได้และแสวงหากำไร จึงต้องมีกิจกรรมสนับสนุนส่งเสริมพุทธพาณิชย์ตามกลไกของตลาดในระบบทุนนิยม เช่น การเชิญชวน ขายตรง การโฆษณา เพื่อสร้างกระแสให้เกิดความต้องการและนำไปสู่เป้าหมายคือรายได้และแสวงหากำไรโดยในการทำธุรกิจพุทธพาณิชย์มีด้วยกัน 10 รูปแบบ ประกอบด้วย (วีรยุทธ เกิดในมงคล, 2560, 62-64)

รูปแบบที่ 1 การบูชารูปเคารพ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนนิยมเดินทางไปวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะวัดที่มีชื่อเสียงว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เคารพบูชา เพื่อกราบไหว้ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเรามักจะพบเห็นบางวัดเต็มไปด้วยแท่นบูชาพระพุทธรูป เทพเจ้า และจะพบเห็นคำเชิญชวนให้บูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน เครื่องบูชาซื้อแผ่นทองคำเปลวเพื่อติดองค์พระเพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นบุญกุศล เพื่อความร่ำรวย อีกทั้งยังมีการเชิญชวนบูชาซึ่งเป็นที่นิยมอย่างหนึ่ง คือการบูชาต้นตะเคียน หรือรูปเคารพ เพื่อการขอเลขหวย และบางวัดมีเครื่องเช่นไหว้แก่นัน มีคณะนางรำแก่นัน

สิ่งที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ ล้วนเป็นช่องทางในการสร้างรายได้ให้แก่ทางวัดจากเครื่องบูชาซึ่งมีทั้งที่วัดเป็นผู้ดำเนินการเองหรือบางกรณีเป็นการตกลงแบ่งปันผลประโยชน์กันระหว่างผู้เช่าพื้นที่ขายเครื่องบูชาโดยวัดได้ค่าเช่าสถานที่

รูปแบบที่ 2 กิจกรรมหรือพิธีกรรมในลักษณะที่เป็นบริการตนเอง รูปแบบคือจะมีป้ายเชิญชวนทำพิธีกรรมนั้น ซึ่งเริ่มต้นด้วยการบริจาคเงินเพื่อแลกกับอุปกรณ์ในการทำพิธีกรรม เช่น มีบทสวดให้อ่าน พร้อมทั้งบอกชื่อตัว สิ่งทีประสงค์เป็นลักษณะการอธิษฐานขอ ไม่ต้องอาศัยพระสงฆ์ในการดำเนินพิธีกรรม เช่น การตัดบาตรเหรียญ (หยอดเหรียญลงในบาตร) ปิดทองลูกนิมิต ตักบาตรข้าวสาร ตักบาตรพระอรหันต์ การหยอดเงินลงไปในรอยพระพุทธรูปจำลอง การลอยเทียนสีประจำวันเกิด ลอยบัวบูชาพระบรมสารีริกธาตุ บูชาเทียนสีบชะตา บูชาเทียนสะเดาะเคราะห์ ทำบุญแก้ปีชง บูชาพระธาตุประจำปีเกิด เต็มน้ำมันตะเกียง(ต่อดวงชะตา เสริมบารมี) การลอดโบสถ์ การทำบุญบูชาดวงวิญญาณทารกที่ถูกทำแท้งหรือวิญญาณเร่ร่อน การเขียนใบโพธิ์เงินโพธิ์ทอง เป็นต้น

ในการเชิญชวนเข้าร่วมในกิจกรรมเหล่านี้มักอ้างอานิสงส์โน้มน้าวใจ โดยจะมีข้อความอธิบายอานิสงส์ว่า ทำกิจกรรมหรือพิธีกรรมนั้นแล้วจะได้อะไร ส่งผลอย่างไรแก่ผู้ประกอบการกิจกรรม ส่วนค่าใช้จ่ายมีทั้งที่รับบริจาคตามกำลังศรัทธาและโดยกำหนดราคา ขึ้นอยู่กับอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการบูชา

รูปแบบที่ 3 การเชิญชวนทำบุญบริจาคด้วยตัวรับบริจาค และเครื่องเสียงทนาย ซึ่งจะพบเห็นได้ทั่วไปซึ่งเป็นที่ที่รับบริจาคเงินสำหรับการทำบุญด้วยการบริจาคทาน และจะมีข้อความอธิบายวัตถุประสงค์อย่างสั้น ๆ เพื่อชี้แจงว่าทางวัดจะนำเงินที่ได้จากการบริจาคไปใช้ในกิจการใด เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ หลอดไฟฟ้า ชำระหนี้สงฆ์

การบริจากรูปแบบนี้จะเป็นการชักชวนว่าเป็นการทำบุญ อธิบายว่าบุญที่ได้ทำไปนี้จะมีอานิสงส์ตอบแทนผู้รับบริจาคเช่นไร โดยตัวเหล่านี้มักจะตั้งเคียงข้างวัตถุสิ่งของที่เชิญชวนบริจาค เช่น วัสดุก่อสร้าง โลงศพ ปัจจุบันบางวัดมีการสร้างหุ่นโครงกระดูกที่มีกลไกเคลื่อนไหวได้ มีเสียงพูดเชิญชวนให้ร่วมบริจาคโลงศพ หรือบางวัดจะมีหุ่นพระเกจิอาจารย์ที่สามารถสวดมนต์ได้เมื่อหยอดเงินบุษาลงในตู้

อีกทั้งเราจะพบเห็นตู้เสียงทนายเซียมซีแบบหยอดเหรียญ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ผู้มาวัดนิยมใช้บริการ และบางวัดก็มีลักษณะเป็นเกมเสียงทนาย เช่น มีรูปช้างให้ยกเสียงทนาย การโยนเหรียญเสียงทนายลงในบาตรที่กำลังหมุน ซึ่งเป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างรายได้ให้ทางวัดเป็นอย่างดี

รูปแบบที่ 4 การให้บูชาพระเครื่อง พระบูชา เครื่องรางของขลัง วัตถุมงคล ถือเป็นรูปแบบที่มีมายาวนานและถูกตั้งคำถามในเรื่องของการเป็นพุทธพาณิชย์ ที่อาศัยความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ อธิปไตยหารีย์ สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมาด้วยศรัทธาความเชื่อทางศาสนา คุณค่าทางศิลปะ และวิถีทางการตลาด พัฒนาจนถึงขั้นที่ว่าสะสมไว้เพื่อการสร้างผลกำไรทางธุรกิจด้วยการนำไปให้คนบูชา ทศนคติเหล่านี้ก่อให้เกิดความนิยมในแง่ของการเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยมีการสร้างนวัตกรรมรูปแบบใหม่ ๆ นำเสนอสินค้ารูปแบบใหม่ ๆ ออกมาอย่างต่อเนื่อง

โดยพุทธพาณิชย์รูปแบบนี้จะผสมผสานกับการสร้างเรื่องเล่าสรรพคุณของพระเครื่องราง ของขลัง วัตถุมงคลนั้น ๆ และยังเชื่อมโยงไปถึงพระเกจิผู้สร้าง รูปแบบของพิธีปลุกเสกนั้นประกอบอิฐฐานจิต รวมไปถึงประสบการณ์ของผู้ใช้วัตถุมงคล เรื่องอิทธิฤทธิ์ และเรื่องเจตนาในการสร้างในลักษณะเพื่อนำเงินที่ได้จากการให้บูชาไปทำกิจกรรมเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา บูรณปฏิสังขรณ์ หรือสาธารณประโยชน์อื่น ๆ

ตามด้วยการติดป้ายโฆษณาในวัดและหน้าวัด และลงในสื่อโฆษณาต่าง ๆ บอกถึงช่องทางในการเข้าไปเช่าผลิตภัณฑ์เหล่านี้ กระจายตามแผงพระ การส่งช่องทางไปรษณีย์ ธนาคาร และร้านสะดวกซื้อเช่น ร้านเซเว่นอีเลฟเว่น เป็นต้น

รูปแบบที่ 5 การให้บริการในเรื่องการทำพิธีกรรม เป็นการให้ความสำคัญกับพระสงฆ์ในฐานะผู้ประกอบการพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อความเป็นสิริมงคล เช่นการอุปสมบท การขึ้นบ้านใหม่ การฌาปนกิจ หรือการประกอบพิธีกรรมเพื่อเป้าหมายโดยเฉพาะบางอย่าง วัดหลายวัดมีการให้บริการเชิญชวนให้ประชาชนเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งในวันสำคัญทางศาสนา เทศกาลตามประเพณี บางวัดจะเป็นพิธีกรรมเล็ก ๆ มีพระสงฆ์รูปเดียวเป็นผู้กระทำพิธีให้ อาจทำในกุฏิหรือศาลา บางพิธีก็เป็นพิธีใหญ่มีผู้เข้าร่วมมากก็จะมีพระสงฆ์เข้าร่วมมากเช่นกัน โดยจะมีการเรียกรับค่ายกฐน หรือค่าพานของไหว้ เครื่องบูชาในพิธีนั้น ๆ

โดยรูปแบบพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเฉพาะ เช่น สวดยันต์เกราะเพชร พิธีสะเดาะเคราะห์ พิธีแก้ปีชง รับส่งพระเสาร์ พิธีเสริมดวง แก่กรรม ปัดรังควาญ พิธีห่มผ้าพระประธาน พิธีสวดภาณยักษ์ พิธีสวดนพเคราะห์ พิธีอาบนํ้าว่าน พิธีอาบนํ้ามนต์ พิธีสะเดาะเคราะห์นอกลง 7 สี พิธีบังสุกุลเป็น ทำบุญต่ออายุ สืบชะตา ลงนะ ฯลฯ

วัดที่ดำเนินการรูปแบบนี้จะมีการตั้งป้ายประชาสัมพันธ์กิจกรรมไว้ที่วัด กระจายกันปากต่อปาก ทำป้ายโฆษณา ใบปลิว แผ่นพับ รวมถึงเว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์ของทางวัดเพื่อให้ข้อมูลนัดหมายวันเวลาในการทำกิจกรรม และช่องทางหนึ่งที่เริ่มนำมาใช้ในการเผยแพร่กิจกรรมคือ การถ่ายทอดผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ซึ่งจะทำให้มีการเผยแพร่กิจกรรมได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

รูปแบบที่ 6 การจัดงานเทศกาลวันสำคัญตามประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการหารายได้อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งวัดต่าง ๆ มักจะมีการจัดงานประจำปีตามโอกาสต่าง ๆ เช่นงานเทศกาลปิดทองนมัสการ “หลวงพ่อ” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์หรือรูปเคารพพระเกจิของวัด งานปิดทองฝังลูกนิมิต งานยกช่อฟ้าพระอุโบสถศาลา งานลอยกระทง งานเทศน์มหาชาติ งานนมัสการรอยพระพุทธบาท งานชักพระประธาน โดยในโอกาสดังกล่าว ก็จะมีการเชิญชวนพุทธศาสนิกชนให้ร่วมเป็นเจ้าของกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมเชิญชวนให้ประชาชนร่วมเขียนชื่อในแผ่นทอง แผ่นเงิน แผ่นทองแดง ซึ่งเป็นกุศโลบายในการเชิญชวนให้ร่วมบริจาคเงินเมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมนั้น ๆ

นอกจากนี้ยังมีการดึงดูดประชาชนให้มาร่วมงานด้วยการจัดกิจกรรมการจัดฉายภาพยนตร์ งานแสดงมหรสพ วงดนตรี มีดารานักร้องมาร่วมในงาน และสิ่งที่จะชักชวนให้เข้าร่วมได้มากอีกวิธีหนึ่งคือการแจกเครื่องรางวัดถุมงคล สี่มิ่ง ผ้ายันต์ ตะกรุด เหรียญพระเกจิประจำวัด สายสิญจน์ให้กับญาติโยมที่มาทำบุญ ด้วยการตั้งชื่อให้เห็นสรรพคุณที่ทำให้อยากได้รับ ซึ่งผู้เข้าร่วมรับแจกส่วนใหญ่จะต้องร่วมทำบุญในกิจกรรมนั้น ๆ

รูปแบบที่ 7 การเชิญชวนร่วมทำบุญสร้างวัดถุมงคล สร้างรูปบูชาและพระพุทธรูป ในการสร้างพระพุทธรูปมาจากศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ในการสืบทอดพระพุทธศาสนา เพื่ออุทิศส่วนกุศลเพื่อสร้างบุญบารมีแสดงให้เห็นความรุ่งเรืองทางศาสนา แต่เหตุผลในปัจจุบันกลับกลายเป็นช่องทางแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มบุคคล โดยเฉพาะในเรื่องพุทธพาณิชย์ เพราะใช้เป็นช่องทางในการระดมศรัทธาเพื่อรับบริจาคทุนทรัพย์เชิญชวนร่วมเป็นเจ้าของ

ปัจจุบันหลายวัดนิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ซึ่งมีข้ออ้างเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา กระทั่งเกิดข้อวิจารณ์ตามมาคือเป็นการสร้างเพื่อต่อลาภสักการะ หวังผลให้พุทธศาสนิกชนเดินทางมากราบไหว้ซึ่งเป็นช่องทางในการหารายได้ต่อไป เช่นพิธีพุทธาภิเษก พิธีบวงสรวงฉลองเบิกพระเนตร เป็นต้น

รูปแบบที่ 8 การเชิญชวนทำบุญก่อสร้างสาธารณสมบัติ

การสร้างบุญกุศลสังฆกรรมเสนาสนะ ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนิกชนเชื่อว่า หากต้องการให้ได้บุญมาก ก็ต้องสร้างวัดวาอาราม ซึ่งการสร้างโบสถ์วิหารจะทำให้ท่านสงฆ์สละบุญกุศลแรง เพราะเมื่อมีการสร้างวัดก็จะเป็นการพัฒนาจากการเป็นที่พักสงฆ์ หรือวัดร้าง มีพระสงฆ์เชิญชวนทำบุญทอดผ้าป่า ทอดกฐิน รับบริจาคหาปัจจัยเป็นค่าใช้จ่ายในการสร้างบุญกุศลสังฆกรรม เสนาสนะต่าง ๆ เช่นสร้างกุฏิ พระอุโบสถ ศาลาปฏิบัติธรรม หอสมุดมนต์ หอระฆัง บำรุงเสนาสนะต่างๆ ภายในวัด รวมถึงการเชิญชวนทำบุญก่อสร้างสาธารณสมบัติให้ชุมชน เช่นสร้างห้องเรียน สร้างโรงเรียน โรงพยาบาล สร้างถนน สะพาน โดยการเชิญชวนทำบุญซื้ออัฐิ หิน ปูน ทราย แผ่นสังกะสี

ขณะที่วัดมีการตอบแทนคนเหล่านี้ทั้งในรูปการมอบวัตถุมงคลแล้ว บางวัดยังมีการแจกลอตเตอรี่ให้ผู้ร่วมทำบุญ มีการออกใบอนุโมทนาบัตรที่สามารถนำไปลดหย่อนภาษีได้ และหากมียอดบริจาคตามที่วัดระบุไว้ จะมีการจารึกชื่อบนสิ่งปลูกสร้างนั้นไว้เป็นอนุสรณ์

รูปแบบที่ 9 การทำบุญไล่ชีวิตโคกระบือ และการทำบุญซื้ออาหารให้สัตว์ต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ผู้มาทำบุญนิยมทำ คือการปล่อยนกปล่อยปลา เพราะเชื่อว่าเป็นการให้ชีวิตเป็นการสร้างกุศล โดยเฉพาะการให้ชีวิตสัตว์ใหญ่ยิ่งได้กุศลมาก ปัจจุบันหลายวัดนิยมกันคอกสัตว์เลี้ยง เลี้ยงนกเลี้ยงปลาไว้โดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องตามมาคือ การซื้ออาหารให้สัตว์ต่าง ๆ ที่วัดเลี้ยงไว้ เช่นมีซุ้มขายหญ้าแห้ง หญ้าสด โดยอาจมีตู้รับบริจาคหรือมีเจ้าหน้าที่คอยขายหญ้าให้โค กระบือ และยังมีป้ายเชิญชวนให้ร่วมทำบุญไล่ชีวิตโคกระบือ มีกิจกรรมให้นมแพะ นมแกะ หมูจิว

นอกจากได้บุญจากการซื้ออาหารให้สัตว์ต่าง ๆ แล้ว บางวัดยังมีข้อความบอกว่า รายได้จากการรับบริจาคซื้ออาหารสัตว์จะนำไปสร้างโรงพยาบาลให้ชุมชนอีกต่อหนึ่งด้วย

อีกทั้งในการไล่ชีวิตโคกระบือ มักจะมีการให้ข้อมูลที่โน้มน้าวใจว่า กิจกรรมดังกล่าวเป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่เป็นการให้ชีวิตเป็นทาน เพราะบุญจากการให้ชีวิตโคกระบือที่ไถ่มาจากโรงฆ่าสัตว์ เมื่อทางวัดนำไปมอบให้เกษตรกรที่ยากไร้ ทำให้ผู้ทำบุญได้บุญจากการช่วยเหลือเกษตรกรที่ยากจน ที่ได้วัว ควายไปใช้ด้านการเกษตร และยังมีค่าเชิญชวนที่มักใช้คือเป็นการทำบุญที่จะถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในโอกาสต่าง ๆ

รูปแบบที่ 10 เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ปัจจุบันวัดกลายเป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยวตามความนิยมของชาวต่างชาติ ในการเดินทางมาเยี่ยมชมความงามของศาสนสถาน เช่นวัดโพธิ์ วัดสุทัศน์ ฯลฯ ที่นักท่องเที่ยวนิยมไปชมความงาม ทำให้วัดสามารถเก็บค่าเข้าชมจากนักท่องเที่ยวได้ อีกทั้งนโยบายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่นกระแสความนิยมในเรื่องการทำบุญไหว้พระ 9 วัด ที่ดึงดูดให้คนเดินทางไปวัดต่าง ๆ เพื่อกราบไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ให้ได้ 9 วัด ใน 1 วัน ด้วยเชื่อว่าการทำบุญได้ 9 วัดใน 1 วันจะได้านิสงส์มาก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดในการแสวงหารายได้เข้าวัดด้วยการสร้างจุดเด่นต่างๆ เพื่อดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม ส่งผลให้มีการสร้างวัดให้ดูโอ้อ่า สวยงามดูปราสาทราชวัง การสร้างรูปประติมากรรมภาพเหตุการณ์ตามพุทธประวัติ เช่น สังเวชนียสถาน 4 ตำบล สัตตมหาสถาน จำลองพระธาตุอินแขวนจำลอง รวมไปถึงพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ หรือสร้างพระเกจิ รูปสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ขนาดใหญ่เพื่อดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาสักการบูชา ทำให้บางวัดต้องจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกไว้พร้อม มีห้องน้ำสะอาดติดแอร์ มีตลาดให้จับจ่ายใช้สอย

ดังนั้นนโยบายชักชวนคนมาวัด จึงเป็นการทำวัดให้เป็นตลาดเพื่อซื้อหาแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการที่จะทำให้ทางวัดมีรายได้จากการให้เช่าพื้นที่ และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนมีรายได้จากสินค้าและบริการตามความเชื่อและศรัทธาที่วัดได้จัดเตรียมไว้

ส่วนวิธีการทางพุทธพาณิชย์ จะมีการสร้างเรื่องเล่าทางการตลาดที่มีเป้าหมายเพื่อให้สินค้าได้รับความนิยมสร้างรายได้และผลกำไรทางธุรกิจ โดยมีกิจกรรมทางพุทธพาณิชย์ สร้างมนต์ศรัทธาเรื่องบุญและอธิปาฏิหาริย์ และมีการใช้สื่อโฆษณา ใช้ดาราช้ามาช่วยโปรโมตพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อสร้างกระแสนิยมและกระตุ้นความต้องการให้เกิดขึ้น ซึ่งการทำการตลาดของวัดอุ้มงคล ก็ไม่ต่างไปจากการทำโฆษณาผลิตภัณฑ์สินค้าประเภทอื่น ๆ ที่ต้องการให้เกิดความเชื่อมั่นและค่านิยมที่ดีต่อสินค้าและตัดสินใจซื้อสิ่งนั้นเช่นกัน

อย่างไรก็ดี ในงานวิจัยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าแม้พุทธพาณิชย์จะมีวิธีการในการสร้างคุณค่าและความต้องการให้กับรูปแบบสินค้าและบริการของพุทธพาณิชย์ ที่มีประสิทธิภาพนำมาซึ่งรายได้อย่างมากมาย แต่ถ้าพุทธ

พาดิษย์หมายถึงการค้ำที่นำเอาความเชื่อความศรัทธาทงพุทธศาสนามาแปรเป็นสินค้าบนฐานของการมุ่งเน้นไปทีบุญและอิทธิปาฏิหาริย์ก็ยอมสร้างผลกระทบที่เป็นอุปสรรคอันนำมาซึ่งความยุ่งยากเดือดร้อนหรือความทุกข์อันปรุงแต่งด้วยกิเลสวัตนั่นเอง!

สรุป

รูปแบบของพุทธพาดิษย์ พอสรุปได้ดังนี้ 1. บุชารูปเคารพ 2. กิจกรรมพิธีกรรม 3. การเชิญชวนทำบุญบริจาค 4. การให้เข้าบูชาพระเครื่อง 5. การให้บริการ การทำพิธีกรรม 6. การจัดงานเทศกาล 7. การเชิญชวนสร้างวัดถุมงคล 8. การเชิญชวนสร้างสาธารณะสมบัติ 9. การทำบุญไล่ชีวิตสัตว์ 10. การเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ปัจจัยมีผลนำไปสู่พุทธพาดิษย์ คือ ด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจ โดยในด้านสังคม ศาสนาเกิดความเสื่อมจากการตีความที่ต่างกันในแต่ละยุคสมัย ส่งผลถึงพฤติกรรมที่เปลี่ยนไปของนักบวช จนทำให้คนหมดความศรัทธาประกอบกับได้มีการเกิดขึ้นของศาสนาใหม่ ส่วนในด้านเศรษฐกิจการเกิดขึ้นของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ผ่านช่องทางจากกระแสโลกาภิวัตน์ ได้นำแนวคิดภายใต้ระบบทุนนิยมมาเผยแพร่ในสังคมโลก หลักคิดการผลิตเพื่อแสวงหากำไรและผลประโยชน์ ใช้เงินเป็นสื่อกลางการแลกเปลี่ยนสินค้า แม้แต่ความคิดความเชื่อในศาสนาที่ถูกแลกเปลี่ยนความศรัทธาผ่านเงินตรา ทำให้สังคมตกอยู่ในสภาวะที่ถูกครอบงำด้วยลัทธิบริโภคนิยม ศาสนาเกิดการปรับตัวให้เข้ากับปรากฏการณ์ จึงเป็นเหตุที่นำไปสู่ธุรกิจทางศาสนาหรือเรียกว่า “พุทธพาดิษย์”

เอกสารอ้างอิง

- ภณกุล ภวคุณวรกิตติ (2555). **พุทธพาดิษย์และไสยพาดิษย์ในพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของไทย : กรณีศึกษาวัดในจังหวัดนครปฐม**, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระครูสังฆรักษ์สุภณัฐ ภูริวิฑฒโน และศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์. (2559). “มอดศาสนา” ภัยคุกคามที่พระสงฆ์อาเซียนต้องระวัง. วารสารพุทธอาเซียนศึกษา, ปีที่ 1, ฉบับที่ 2 ก.ค.-ธ.ค. : หน้า 142-145.
- วารสาร มจร. การพัฒนาสังคม ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ กันยายน- ธันวาคม ๒๕๖๑.
- วีรยุทธ เกิดในมงคล. (2560). **“รูปแบบและวิธีการทางธุรกิจกับพุทธพาดิษย์ในสถาบันพระพุทธศาสนา”**. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๑ ปีที่ 24 ฉบับที่ 1.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. พระพุทธรูป วันที่ค้นข้อมูล 18 พฤศจิกายน 2562. เข้าถึงได้จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/พระพุทธรูป>

สัมภาษณ์

รศ. ดร. สรรเสริญ อินทร์ตัน., อาจารย์ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, สัมภาษณ์, 20 สิงหาคม 2563.